

Záver kapitoly je venovaný otázke vzťahu medzi integráciou socialistického spoločenstva a rozvojom jednotlivca, respektíve medzi socialistickou svetonázorovou integráciou mas a vďicím ako individuum. Autor v tejto súvislosti podtrhuje význam aktívnych postojov a prejavov človeka akožto subjektu, ktorý sa prispôbuje sociálnym zmenám, stále je rozvíja a na bázi vedeckého svetového názoru vytvára predpoklady svojej emancipácie. Proces emancipácie človeka súvisí teda s procesom integrácie, ktorý má „v podmienkach socializmu reálne, objektívne a imanentné systémové zdroje, sociálne progresívne ciele, hlboký humanizačný význam a dôsledky pre spoločnosť i človeka“ (s. 267).

Kniha Bohumíra Kvasničky *Socialistická spoločnosť a náboženstvo* je celkovo zdĺhavým sociologickým rozborom problematiky pomocou prvkov systematickej, gnozeologickej a historickej analýzy, pri rešpektovaní zásadných politických kritérií. Charakteristickými rysmi a prednosťami práce sú autorova snaha a schopnosť koordinovať veľké množstvo poznatkov, organicky propojiť obecné teórie s konkrétnymi údajmi a faktami aktuálneho obsahu a dosahu. Obzvlášť si ceníme toho, že práca nenabýva encyklopedický charakter, ale že rozsiahly zhromaždený materiál je dôsledne vedený, triedený a analyzovaný základnými myšlienkami: integráciou spoločnosti. Zústáva ovšem skutočnosť, že obsahovou nosnosťou monografie poněkud oslabujú staršie používané prameny, čerpané väčšinou z sedemdesiatych rokov, čo sa nepriaznivo prejavuje najmä v kapitolách pojednávajúcich o systematickej teórii spoločnosti a integrácii, kde by prácu istejšie obohatili niektoré novšie poznatky. Zvláštnu pozornosť si zasluhuje tiež napríklad širšie rozpracovanie otázok spätosti integrácie a diferenciácie, aplikovaných na problematiku náboženstva a spoločenského vedomia vďicích.

Práca je nesporné inspiratívnym námetom pre ďalšie, teoreticky ešte dôkladnejšie štúdium problematiky (napríklad možnosti vzniku antagonistických triednych rozporov v reálnom socializme a ich dôsledky pre koncepciu náboženstva). Je to monografia podnietna pre všetkých, ktorí majú o túto náročnú problematiku odborný i čitateľský záujem.

Marie Suchánková

Tvorčeskaja priroda socialističeskogo obščestvennogo soznanija (Tvorivá podstata socialistického spoločenského vedomia)

Moskva, MysI 1980, 278 s.

Sovietska spoločenskovedná sféra intenzívne rozpracováva z najrôznejších aspektov teoretické problémy výstavby rozvinutej socialistickej spoločnosti.

Problematika spoločenského vedomia za socializmu je jednou z tých, ktorá je považovaná za profilujúcu a z tohto pohľadu k nej pristupujú pracovníci katedry filozofie Akadémie spoločenských vied KSSZ.

Kolektív sovietskych autorov, z ktorých je možné spomenúť N. B. Bikkenina, L. N. Moskviczeva, B. A. Voronoviča, pod vedením profesora Ch. N. Momdžana zhrnul súčasné aktuálne problémy z tejto oblasti.

Výsledkom je štúdia, v ktorej sú postihnuté vzájomné vplyvy socialistického spoločenského vedomia a bytia, charakterizované niektoré štrukturálne zmeny duchovnej sféry socialistickej spoločnosti a ilustrovaný vzostup jej aktívnej sociálnej úlohy. Popritom sa tvorivým spôsobom analyzujú nové javy spoločenského vedomia a dávajú odpovede na otázky, ktoré nastoľuje dynamika socialistickej spoločenskej praxe. Rozpracovanie problematiky predstavuje zároveň závažný príspevok k určeniu miesta a úlohy subjektívneho faktoru v súčasných procesoch.

Poznamenajme, že zároveň so štúdiou sovietskeho autorského kolektívu sa odborníkom i ďalším záujemcom o problematiku spoločenského vedomia u nás dostávajú do rúk pôvodné práce československých autorov. Význam recenzovanej práce však neznižuje ani táto skutočnosť, pretože v sovietskom zborníku nachádzame témata málo frekventované, alebo len minimálne riešené, ktoré pokrývajú „biele miesta“ problematiky vedomia spoločnosti za socializmu.

V recenzovanej práci sa viac ako doposiaľ sústredila pozornosť na zachytenie a komplexnejšie hodnotenie miesta spoločenského vedomia a jeho dôležitých prejavov v procesoch sovietskej reality. Napriek tomu, že v niektorých častiach je položený dôraz na filozofické a sociálnopsychologické aspekty analyzovaných problémov, zásadný význam má fakt, že sú tieto spravidla zaradené v širšom spoločenskom kontexte. Konkrétne to znamená, že autori využívajú empirický materiál a prejavujú schopnosť spojovať jednotlivé sociologické poznatky s obecnými sociologickými momentmi.

Práca ako celok je rozdelená do štyroch kapitol tematicky vnútorne relatívne blízkych.

Prvá kapitola rieši predovšetkým problémy spojené s *aktivitou spoločenského vedomia*. Obsahovú orientáciu tejto problematiky je možné charakterizovať ako sociologické rozvinutie známej Leninovej tézy, že vedomie človeka nielen odráža objektívny svet, ale ho i tvorí. Aktívne pôsobenie vedomia ľudskej spoločnosti dokumentujú autori prostredníctvom reálnych spoločenských väzieb. Koncentrujú pozornosť na vzťah dosiahnutého stavu spoločnosti v duchovnej oblasti, na spoločenskú uvedomelosť, vysokú úroveň kultúry, na ideovo morálne kvality a tomu zodpovedajúcu materiálno technickú základňu.

Z hľadiska ďalšieho rozšírenia analytických pohľadov marxisticko-leninskej sociológie na dnešnú spoločnosť je dôležitá myšlienka, že jedným z ukazovateľov zrelosti socialistických spoločenských pomerov je stupeň organického spojenia medzi progresom v materiálnej a duchovnej oblasti, úrovňou a úlohami sociálno ekonomického rozvoja a úrovňou a úlohami duchovno morálneho rozvoja (s. 31).

V tejto časti nachádzame odpovede aj na zložité otázky spojené s charakteristikami a diferencovanosťou spoločenského vedomia za socializmu. Z kontextu vyplýva, že pri posudzovaní duchovného života socialistickej spoločnosti je nutné rešpektovať skutočnosť, do akej miery je pre rôzne formy spoločenského vedomia charakteristický socialistický spôsob myslenia, a prihliadnuť tiež k tomu, že socialistické spoločenské vedomie na rozdiel od spoločenského vedomia antagonistických formácií je vedomím celej spoločnosti, vyjadruje záujmy všetkých tried a sociálnych skupín.

Obsah prvej kapitoly tvorí zároveň nový príspevok k riešeniu problematiky socialistického spoločenského vedomia a znamená prínos k okruhu otázok, ktoré sa intenzívne diskutovali na zjazde československých sociológov v novembri 1981 a ktorých rozbor pokračuje.

V práci sa stretávame s charakteristikami takého útvaru, akým je typ spoločenského vedomia. Príznačné pre typ spoločenského vedomia podľa názoru autorov je zvlášť vnútorné i vonkajšie usporiadanie štruktúry, ktoré sa prejavuje napr. sociologickými, gnozeologickými a štruktúrno-funkcionálnymi aspektami vo vzájomnej jednote a interakcii.

Orientácia typu spoločenského vedomia je ovplyvňovaná pôsobením premien odohrávajúcich sa v spoločenskej makroštruktúre. Výsledkom uvedených procesov je skutočnosť, že pre určenie charakteristiky typu spoločenského vedomia je rozhodujúca dosiahnutá úroveň rozvoja spoločenského bytia, ktorú výrazne ovplyvňuje spôsob materiálnej výroby, zároveň to znamená, že rozličné typy spoločenského vedomia sú charakterizované špecifickými formami, spôsobmi a mechanizmami vzájomného vplyvu spoločenského bytia a vedomia. Rôzne typy sa odlišujú tiež osobitým spôsobom uvedomenia si objektívnej, predovšetkým sociálnej skutočnosti, a tak jednotlivým typom zodpovedajú špecifické zvláštnosti, týkajúce sa štruktúr spoločenského vedomia, jeho vnútornej rozčlenenosti, sociálnej a inštitucionálnej organizovanosti.

Pasáž venovaná sociologickým, ale i iným aspektom typov spoločenského vedomia stojí za pozornosť, pretože sa javí ako stimul k pokračujúcemu marxistickému výskumu tejto problematiky a je inšpiráciou pre ďalšie rozpracovanie otázok duchovného života za socializmu.

Zaujímavá je charakteristika podstaty aktívnej sociálnej úlohy socialistického spoločenského vedomia ako procesu premeny ideovo duchovného obsahu na javy sociálno-ekonomického, politického a kultúrneho života spoločnosti. Autori názorne ilustrujú túto aktivitu prostredníctvom funkcií spoločenského vedomia. Zdôrazňujú, že v rozvinutej socialistickej spoločnosti oproti minulým etapám, je bohatšia sociálna skúsenosť, ktorá sa formuje nielen na úrovni vedeckej ideológie, ale aj ako súhrn sociálno-psychologických aspektov socialistického spôsobu života (s. 52).

V posledných rokoch je značne zastúpená vo filozofickej, sociologickej a inej spoločenskovednej produkcii problematika formovania komunistickej uvedomelosti. Aj v recenzovanej práci je týmito otázkam venovaná časť, ktorá prináša obohacujúce pohľady týkajúce sa analýzy vzťahu empirického a komunistickeho presvedčenia.

Autori definujú presvedčenie ako subjektívny fenomén vyjadrený v pojmoch a tézach, ktorých pravdivosť je človek pripravený naplňovať vo svojej činnosti a chovaní. Presvedčenie ako zvlášť forma odrazu skutočnosti predstavuje výsledok poznania skutočnosti na racionálnej úrovni, ako aj pod vplyvom emocionálnych prežitkov.

Dialektika postupného pohybu socializmu je taká, že v masovom meradle vzniká a formuje sa komunisticke presvedčenie postavené na východiskách dialekticko-materialistického svetonázoru, korešponduje s dosiahnutou úrovňou vedy a rozvíjajúcim sa bohatstvom spoločenskej praxe.

Proces formovania zložiek aktivizujúcich toto presvedčenie je ilustrovaný pôsobením konkrétnych spoločenských faktorov.

V organickej väzbe na uvedené otázky sú v druhej kapitole nastolené problémy spojené s *rastúcou úlohou ideologických procesov*, hlavne spojenie bežného a vedeckého, teoretického vedomia v podmienkach rozvinutého socializmu. Autori riešia tiež odraz ekologických problémov v spoločenskom vedomí.

Dominujúcou pre túto časť je myšlienka, že ideologická činnosť vystupuje predovšetkým ako koncentrovaný výraz politiky vo sfére duchovnej prípravy a výchovy občanov (s. 81). Ako je správne pripomenuté, pre účinnosť ideologického vplyvu má zásadný význam uplatňovanie často overeného avšak menej rešpektovaného princípu, že aktivizujúca sila ideologických faktorov priamo závisí od hĺbky preniknutia do podstaty spoločenských procesov, od realistického hodnotenia úspechov a kritického vzťahu k nedostatkom. V tomto kontexte je venovaná zvláštna pozornosť novej oblasti, sfére ekonomickej výchovy a vzdelávania, ktorej význam vyplýva z úzkej závislosti ideologických a ekonomických procesov.

Aktuálnym výrazom ideologických vzťahov, ktoré sa dostávajú v súčasnom období výstavby socializmu čoraz viac do popredia, je vzájomná väzba teoretického a bežného vedomia. Pre pochopenie uvedenej spojitosti je dôležité si pripomenúť, že pri riešení praktických úloh sa vytvára životná skúsenosť mas. Jej odrazom je bežné vedomie ako systém bohatých poznatkov s takými črtami, ako napr. empirický pohľad či prístupnosť ilúziám a predsudkom. Systém života rozvinutej socialistickej spoločnosti, rozširujúca sa komplexnosť väzieb sociálnych procesov vedie k vzájomnému obohacovaniu sa bežného a vedeckého vedomia. Znamená to, že bežné vedomie sa rozširuje o vedecké poznatky a predstavy a naopak vedecké vedomie čerpá z praktických skúseností širokých mas.

Z analýzy stránok, ktoré tvoria bežné vedomie, vyplynul jeden závažný poznatok. Podstata bežného vedomia sa zamieňa so súhrnom jeho charakteristík a popisom jednotlivých prejavov. Preto autori vyslovujú dôležitú metodologickú zásadu, ktorá má platnosť i v obecnej rovine, že hlavné črty bežného vedomia, ako každého iného javu, je možné jednoznačne identifikovať len prostredníctvom jeho najrozvinutejších foriem.

Pri posudzovaní duchovných procesov za socializmu je dôležitý ešte jeden fenomén, v odbornej literatúre nazývaný masové vedomie. Odráža stupeň rozšírenia myšlienok v masách. Podľa autorov je vyjadrením nielen kvantity, ale i kvality, spojenej s prenikaním tej či inej teórie, myšlienkovkej koncepcie do názorových štruktúr. Tvoria podstatu momentov, ktoré sú zdrojom reálnej sily, pohnútkou činnosti širokých mas ľudí orientovaných v prvom rade k zmene existujúcich materiálnych podmienok.

Autori naznačujú, že komplexný prístup k vysvetleniu predovšetkým sociálnych stránok ideologických procesov vyžaduje rešpektovať všetky uvedené kategórie.

Formovanie uvedomelého vzťahu človeka k prírode a citlivý prístup v pôsobení spoločnosti na prírodu je výrazom pochopenia jednoty prírodne historického procesu. Odrazom tejto skutočnosti je aj fakt, že problematika šetrného vzťahu k prírode tvorí neoddeliteľnú súčasť jednotlivých foriem spoločenského vedomia.

Rozsiahlu časť práce venujú autori morálnemu vedomiu ako faktoru utvárania a upevňovania pracovného kolektívu s dôrazom na vysvetlenie kategórie aktívnej životnej pozície, na morálny rozvoj osobnosti a kolektívu a na úlohu verejnej mienky pri formovaní morálnych vzťahov.

Predovšetkým výraznejšie ako v doterajšej odbornej produkcii je akcentovaná problematika spojená s kategóriou socialistickej *aktívnej životnej pozície*. V tejto časti nachádzame podľa nášho názoru jej podrobnú charakteristiku ako koncentrovaného odrazu duchovného sveta človeka, jeho politickej, sociálnej a triednej pozície, spôsobu života a činnosti (s. 154). Menej presvedčivo vyznieva konštatovanie o sociálno-psychologických zvláštnostiach a črtách charakteru človeka ako integrálnej súčasti aktívnej životnej pozície.

Ak uvážime, že štruktúra aktívnej životnej pozície obsahuje sústavu duchovných hodnôt, orientácií, noriem, citov, návykov, poznatkov, teda určité prejavy spoločenského vedomia transformované prostredníctvom sociálnych faktorov, môžeme súhlasiť s jedným zo záverov, ku ktorému autori dospievajú v tejto časti, a to, že výsledkom syntézy aktívnej životnej pozície členov spoločnosti je utváranie konkrétného systému duchovného života spoločnosti napr. vo forme regulatívnej, hodnotiacej i iných činností prejavujúcich sa v spoločenskom vedomí.

Iným problémom, s ktorým sa v tejto kapitole zaoberajú tvorcovia publikácie, je úloha verejnej mienky ako faktoru formujúceho morálne vzťahy.

V súvislosti s analýzou fenoménu verejná mienka poukazuje na tesnú spojitost obsahu názorových štruktúr a charakteru ich nositeľov. Pri ďalšom rozpracovaní

problematiky však autori nie sú dôslední v používaní pojmov. Tento prístup súvisí so správnym pochopením úzkej súvislosti obsahu a funkcií verejnej mienky a zároveň nedostatočným rozlíšením verejnej mienky ako názorovej štruktúry a verejnej mienky ako morálnej sily.

Podľa môjho názoru mylne zdôrazňujú význam adekvátneho či neadekvátneho pochopenia sociálnej nutnosti vo vzťahu k obsahu názorových štruktúr a dopúšťajú sa prinajmenšom zjednodušenia, keď používajú pojem skutočná verejná mienka v tom prípade, ak táto korešponduje s objektívnymi spoločenskými záujmami (s. 182). Časť uzavierajú hodnotením dvojakej funkcie verejnej mienky, ktorá

- a) vyberá, hodnotí, fixuje tie vzťahy, ktoré najviac odpovedajú záujmom,
- b) reguluje vzťahy osobnosti v spoločensky prospešnom smere.

Problematika venovaná vzťahu osobnosť – pracovný kolektív, nie je z hľadiska publikovaných záverov nová. Autor však podrobnejšie analyzuje morálne kvality kolektívu a jeho vplyv na jednotlivca.

Zaujímavý je v tejto súvislosti pohľad na morálne pôsobenie ako na jednu zo stránok sociálnej činnosti. Významné miesto v súvislosti s analýzou mravných vzťahov sa prikladá vplyvu uspokojovania potrieb v pracovnom procese na rozvoj morálnych procesov. Výrazne vystupuje pritom do popredia význam potrieb ako prvotnej základnej formy spojenia osobnosť – spoločnosť. Záver tejto časti je venovaný pohľadom a skúmaním morálnych vzťahov z hľadiska rôznych prístupov.

Posledná, štvrtá kapitola sa orientuje na zhodnotenie maoistických a niektorých buržoáznych koncepcií aktivity spoločenského subjektu – ľudových mas. V štúdiu autor v obecnej polohe charakterizuje podstatu oboch protikladných koncepcií, ktoré smerujú k zdôvodneniu manipulácie masového vedomia a chovania.

Podrobne sú analyzované prístupy amerického teoretika B. F. Skinnera a jeho technológia chovania. Nedielnou súčasťou tvorí kritika základnej tézy tejto koncepcie, ktorá zdôrazňuje potrebu formovať programové chovanie ľudí. Podľa predstáv amerického autora sa žiada na ľuďoch dobre pracovať a ďalšie stránky riadenia aktivity sú v kompetencii monopolistického kapitalistického štátu. Súčasťou jeho koncepcie je i dôraz na štátnu, náboženskú, ekonomickú, etickú výchovu a ďalšie druhy kontroly osobnosti.

Zdanlivo kvalitatívne iný prístup k spoločenskej aktivite zhrnutý v koncepcii maoizmu vychádza z úplne rozdielnych teoretických pozícií. Jadrom tohto prístupu je preceňovanie subjektívneho faktoru a nedocenenie materiálnych a ekonomických činiteľov rozvoja spoločnosti.

Je možné zhrnúť, že štúdiá kolektívu sovietskych autorov dáva mnohé podnety pre teoretický výskum i pre praktickú politickú prácu. V oblasti pozitívneho rozvoja problematiky i kritických prístupov dokumentuje možnosti prakticky aplikovať marxisticko-leninskú spoločenskú vedu ako jednotnú so zdôraznením špecifických, dielčích poznatkov jednotlivých vied s výrazným akcentom sociálneho aspektu. Recenzovaná publikácia je možné preto doporučiť širokému okruhu záujemcov nielen z radov odborníkov spoločenskovednej sféry, ale i lektorom, propagandistom, ktorí hľadajú odpovede na otázky dotýkajúce sa aktivity širokých vrstiev v súčasných sociálnych procesoch.

Ján Mišovič

George T. Gilder: Wealth and Poverty (Bohatstvá a chudoba)

New York, Basic Books Inc. 1981, 306 s.

Známý francouzský sociolog a otvorený odpúrc socializmu R. Aron napsal na počátku šedesátých let, že Spojené státy právě objevují problém chudoby, ba i bíd, ve společnosti blahobytu. Od té doby i mnozí američtí sociologové a ekonomové napsali řadu knih o paradoxním jevu chudoby v nejbohatší kapitalistické zemi světa. Byly to práce převážně kritické, dokonce s určitým odhalujícím patosem. Z oficiálního hlediska psali o chudobě v USA i takoví renomovaní sociologové, jako T. Parsons. Kniha amerického sociologicky orientovaného ekonoma G. T. Gildera je však svým způsobem zvláštní a neobvyklá. Píše totiž o chudobě a bohatství ve Spojených státech z pozic bojovné, konzervativní a přitom velmi otevřené obhajoby soudobého amerického kapitalismu. Není to však v období počátku osmdesátých let jev ojedinělý. Je totiž součástí vlivného formujícího se proudu, který je teoretickým východiskem i obhajobou reakční a konzervativní ekonomické a sociální politiky nové administrativy USA pod vedením prezidenta Reagana. Jde o ekonomy a sociology, kteří se otevřeně řadí do proudu takzvané nové pravice nebo neokonzervatismu. Vedle Gildera sem patří například I. Kristol nebo již dříve známý ekonom a socio-